

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

РЕНЕСАНС АВТОБІОГРАФІЇ ЯК ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА: ВІД СВИДОЦТВА «ВЕЛИКИХ ЛЮДЕЙ» ДО МАЛОВІДОМИХ ТЕКСТІВ

RENAISSANCE OF AUTOBIOGRAPHY AS A HISTORICAL SOURCE: FROM THE TESTIMONY OF “GREAT PEOPLE” TO LITTLE KNOWN TEXTS

[рецензія на видання: Ляшко С. М. Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської академії наук / С. М. Ляшко ; [редкол.: В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. – Київ : [б. в.], 2018. – 532 с.]

Автобіографія як один із різновидів еґо-документів не належить до занадто затребуваних і широко вживаних джерел у студіях вітчизняних дослідників. Багато в чому це викликано специфічною інформативністю цих документів, малоприступністю, стереотипами про їхню другорядність, допоміжний характер і суб’єктивізм. Хоча в культурно-історичних дослідженнях, де залучаються методи історичної антропології, мікроісторії, герменевтики, компаративістики, гендерного аналізу, цей вид джерел набуває все більшого значення. «Оповіді про себе», «сповіді» чи просто анкета-формуляр — все знаходить свій сенс і місце у межах біографічного дискурсу. Інколи автобіографії наближаються за обсягом, жанром і стилістикою до мемуарів, це стосується передусім текстів, що належать таким відомим особам української минувшини як М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, М. Грушевський, Д. Багалій. Автобіографія, зважаючи на інструментальну оптику, яку застосовує дослідник, може сприяти як міфологізації, так і деміфологізації «історії життя» тієї чи іншої особи. Тому слід вітати бажання та вміння дослідників виявити, опрацювати та надати до широкого читацького вжитку ці тексти.

Рецензована збірка автобіографічних документів є продовженням і, вірогідно, водночас логічним завершенням успішної багаторічної праці

знаного фахівця у царині біографічних студій Світлани Миколаївни Ляшко. Ця робота розпочалась із вивчення авторкою діяльності Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, що діяла в складі Всеукраїнської академії наук у 1918–1933 рр. У збірці, упорядкованій С. М. Ляшко, представлено 143 документи, що належать 120 особам, різним за фахом і життєвою долею, за ставленням до проблеми «слави та забуття», відомим, маловідомим, зовсім незаним або штучно «вилученим» із історичної пам'яті суспільства внаслідок сталінських репресій. Відтепер більшість із них набула свого власного голосу та можливості «повернутися» із забуття до нащадків.

Авторка-укладачка, за власним твердженням, ставила перед собою щонайменше три мети:

1) вивчаючи історію УАН–ВУАН та її структурних підрозділів, розглянути науково-організаційну діяльність Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України зі створення джерельної бази сучасників для підготовки біографічних статей;

2) зробити доступними для науковців і широкого читацького загалу оригінальні джерела первинної біографічної інформації — автобіографічні документи (документи особового походження; его-документи) українських діячів кінця XIX – 30-х рр. XX ст. у збірці Біографічної комісії;

3) звернути увагу дослідників на різні можливості використання сукупності автобіографічних документів (его-документів) у соціокультурних дослідженнях [с. 7]¹.

Джерельний комплекс поділено упорядницею на три блоки: 1) автобіографії українських діячів, що зберігаються в матеріалах Біографічної комісії ВУАН; 2) анкети Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України; 3) анкети Видавничого товариства «Час».

Найбільшою за обсягом є перша колекція [с. 100–383]. Більшість документів зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (фонд Х «Архів ВУАН»). Також представлені (і це підвищує інформативну цінність видання) тексти з фондів Українського Вільного університету в Мюнхені, філії Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині та ін.

Роботу Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України відрізняла цілісність формування корпусу документів, що надходили у 1919–1932 рр. Збір матеріалів здійснювався за програмою, схваленою Українською академією наук (УАН, згодом — ВУАН) під відповідне завдання — створення першого Українського біографічного словника. Тексти, що надійшли до Комісії, різні за об-

¹ Тут і далі посилання в квадратних дужках на рецензовану працю.

сягом і призначенням: автобіографії-розповіді, службові автобіографії, відповіді на запитання анкет. У підсумку маємо автобіографічні матеріали двох поколінь українських діячів — осіб, які народилися у 1860–1880-ті рр., та осіб, що народилися на межі століть, у 1890–1900-ті рр.

С. М. Ляшко розповідає історію формування цього корпусу документів, зазначаючи, що окремим розділом у книжці подаються автобіографічні документи співробітників Біографічної комісії (14 осіб) [с. 7–8]. Упорядниця наголошує, що «... документи асиметричні за обсягом і змістом. Автобіографії побудовані з опорою на загальні статусні принципи — родина, освіта, професійні колективи, суспільства та ін., досягнення, визнання. Більш розлогими виявилися автобіографічні наративи й відповіді на запитання анкет представників старшої генерації. Нерідко автори висвітлювали ідейні, культурні впливи, комунікативні стосунки в професійно-корпоративному середовищі тощо (П. С. Єфименко, П. І. Зайцев, В. В. Міяковський, О. М. Александров, М. Г. Астряб, М. І. Гордієвський, Я. К. Імшенецький, Ю. Л. Крамаренко, В. К. Крамаренко, Н. М. Малеча, О. П. Новицький, В. І. Самійленко, А. І. Степович-Дудка, М. А. Трублаєвич та ін.)» [с. 9].

Оригінальним є підхід С. М. Ляшко до коментування оприлюднених документів. Відмовившись від усталеної та в певному сенсі класичної схеми, дослідниця намагається виявити головне, особливе, неповторне в долях своїх героїв і тих «документах доби», що вони лишили по собі. Доби, що, за висловом Є. Маланюка, «спалила й пропекла». Авторка так пояснює свій задум: «При публікації автобіографічних документів ми навмисно відмовилися від їх супроводу традиційними розширеними анотаціями і коментарями, бо вони не вносять нічого нового в суму історичного знання і в разі потреби читач може самостійно розшукати відповідну інформацію в мережі Internet» [с. 11]. Автобіографічним документам передує коротка анотація, яка містить прізвище, ім'я та по батькові, інформацію щодо дат життя й дефініцію. Документ або декілька документів супроводжуються текстом від упорядника (подано курсивом), у якому вона намагається зорієнтувати читача в окремих важливих моментах діяльності й долі людини в 1920–1930-х рр. чи звертає увагу на особливості документа, або на обставини його написання, або на окремі факти біографії, творчі досягнення, або на спільну участь у подіях із іншими особами, чий документи увійшли до збірки, тощо.

Наявні джерела опрацьовані на належному археографічному рівні. Збережено оригінальну назву, що її дав автор документу: «автобіографія», «*circulum vitae*», «життєпис», «короткий життєпис», «короткі біографічні відомості», «автобіографічна записка», «автобіографічний нарис». В інших випадках вказано назву, яку документ отримав при комплектуванні архіву Біографічної комісії. Позитивно, що упоряд-

ниця подає повний текст автобіографії разом зі списком опублікованих праць, виявляючи тим самим повагу до задуму керманців Біографічної комісії, які планували видання як біобібліографічне. Серед натхненників цього масштабного проекту були С. Єфремов, Д. Багалій, В. Модзалевський, П. Стебницький, М. Могілянський, імена яких багато що промовляють сучасному українському інтелектуалові.

Представлений у збірці комплекс автобіографічних документів є важливим джерелом первинної історико-біографічної інформації, що містить широкий спектр даних (відомості про родинні та комунікативні зв'язки між окремими особами та професійними співтовариствами, ідейні й політичні уподобання та настрої, наявний життєвий досвід, практики самореалізації, стосунки особи із владою тощо). Для дослідників українського громадсько-політичного й культурного життя України вельми цікавими можуть бути автобіографії Дмитра Дорошенка, Павла Зайцева, Петра Єфименка, Миколи Петрова, Якова Імшенецького, Михайла Могілянського, Олександра Саліковського, Олексія Новицького, Якова Новицького, Леоніда Пахаревського, Костя Харламовича, Олександра Александрова, Степана Ерастова, Аркадія Верзілова, Сергія Гамченка, Ольги Грушевської, Світозара Драгоманова, Никанора Онацького...

Значна частина документів публікується вперше. Хоча окремі тексти нещодавно побачили світ в упорядкованій філологом Раїсою Мовчан збірці «Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років» (Київ : Кліо, 2015). Це «автожиттєписи» І. Айзенштока, Г. Берло, Гео Коляди, Миколи Терещенка, Ю. Яновського. Видання Р. Мовчан містить автобіографії 105 діячів культури та мистецтва, написаних переважно у 1920-х рр. і має більш науково-популярний характер. Назва вступної статті вказує на тематичну спрямованість збірки — «Свіча у храмі нашого себезнайдення, або звивистими стежками „розстріляного відродження”». Ці книжки ніяким чином не конкурують і обидві мають знайти (або вже знайшли) свою вдячну допитливу аудиторію.

Слід зауважити, що С. М. Ляшко виступає не лише в ролі текстолога та коментатора, а й подає власне бачення его-документа, наголошуючи, що «...автобіографічні наративи як особлива форма характеристики людської діяльності сукупно становлять відповідний соціальний і культурний контексти, в які автор кожного документа вписав образ свого «Я» та той факт, що «...автобіографічні документи виступають як мета дослідження і як засіб пізнання історичного соціуму, який творився ними і включає їх самих» [с. 7], тобто розглядає автобіографії як вияв специфічних соціальних і культурних практик, що існують в конкретних історичних контекстах, прагне до розкриття історичного багатства репрезентованих автобіографічних текстів.

С. М. Ляшко порушує проблему комплексного використання корпусу джерел особового походження в соціокультурних дослідженнях. Грунтуючись на приналежності авторів документів до одного соціального часу, різних сфер людського буття, перетинанні доль тощо, вона пропонує, як приклад, сюжетну побудову історико-біографічного нарративу [с. 491–506].

Авторські напрацювання знайшли втілення в трьох аналітичних розвідках, які становлять органічну частину рецензованого видання — «Український науково-культурний простір кінця XIX ст. – 1930-х рр. крізь призму автобіографічних документів» [с. 4–12], «Формування корпусу документів про сучасників як один з напрямів науково-організаційної діяльності Біографічної комісії ВУАН» [с. 13–25], «Історико-біографічний контекст джерелознавчої спадщини Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України» [с. 491–506].

Книга містить вельми цінний додаток — «Бібліографічний список автобіографічних документів, які опубліковані в виданнях або зберігаються в архівах» [с. 507–514], а також покажчик імен, розподілений на два блоки — «Особи, чиї автобіографічні документи увійшли до збірника» та «Особи, згадувані в документах» [с. 518–531]. Це має полегшити користувачам роботу з наявним джерельним матеріалом.

Грунтовне, ошатне видання, обкладинку якого прикрашає малюнок В. Бахтова «Спогади про Цивілізацію», з'явилося друком у рік 100-річчя Національної академії наук України. Воно призначене для тих, кого цікавить історія України кінця XIX ст. – першої третини XX ст. у її різноманітному персональному вимірі, відкриваючи широкі можливості для інтенсифікації та поглиблення просопографічних, регіональних і мікроісторичних студій.

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій
(Запоріжжя)*

*Svitlana IVANITSKA,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law and Social and
Humanitarian Sciences of the Zaporizhzhya Institute
of Economics and Information Technologies
(Zaporizhzhya)*